

Eindeloos praten in vele tongen over het Nederlandse experiment

Wout Ultee

1 Inleiding

De jeugd van tegenwoordig denkt dat de jaren zestig het Gouden Decennium van Neerlands 20e eeuw waren. Dat was de tijd waarin studenten wat te zeggen kregen en op de radio doorlopend Beatles, Motown en Stones werden gedraaid. Ook historici hebben de jaren zestig ontdekt: Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw*, nu aangescherpt tot een artikel, en Righart, *De eindeloze jaren zestig*. Zij typeren deze tijd minder trefzeker dan hedendaagse jongeren doen, al zijn hun verklaringen daar niet minder stellig om. Sociologen bestudeerden de jaren zestig al voor de jaren zestig. Zo stelt Kruijt (1957: 62-63) de vraag in hoeverre de organisatorische verzuimdheid van Nederland, die toen bijna volledig was, spoedig zou worden doorbroken door ontzuiling in de dagelijkse omgang. Kennedy en Righart halen menig socioloog over de jaren zestig aan. Hoeveel verder komen ze? Ik bespreek achtereenvolgens de vragen die beide auteurs stellen, de verklaringen die ze verwerpen, de theorieën die ze zelf voorstaan, en de manier waarop ze met onderzoeksgegevens omgaan.

2 Vragen

De sociologie heeft hoofdvragen, de geschiedwetenschap niet. Het lezen van Kennedy en Righart sterkte me in de opvatting dat het laatste verkeerd uitpakt. Beide auteurs stellen de veranderingen in Nederland centraal. Veranderingsvragen blijven echter loos zolang veranderingen niet met naam en toenaam worden genoemd en ze worden pas vruchtbaar als verscheidene veranderingen op één en dezelfde noemer worden gebracht. Sociologie gaat over veranderingen in allerlei ongelijkheden, over wijzigingen in vormen van maatschappelijke cohesie en over specifieke rationaliseringsprocessen (Ultee, Arts en Flap 1992). Dat maakt sociologie overzichtelijker, voorkomt raar geschuif bij de periodisering van het verleden (begonnen de jaren zestig al in de jaren vijftig en hielden ze pas op ergens in de jaren zeventig?) en vermijdt onnodige strijd over de typering van een tijdvak (waren de jaren zestig een aan-

val op verstard gezag, op rigide ongelijkheid, op heersende zeden of op nog wat anders?). Over welke veranderingen hebben Kennedy en Righart het?

Righart (1995: 16) kiest voor vragen over veranderingen in de politieke, sociaal-economische en sociaal-culturele sfeer en stelt die wijzigingen kwantitatief vast. De veranderingen in de politieke sfeer karakteriseert hij op grond van de uitslagen van de verkiezingen voor de Tweede Kamer uit 1967 en 1971 als een aardverschuiving. Zoiets moet worden verklaard. Vier verkiezingen met elk middelgrote veranderingen in één richting hebben echter hetzelfde resultaat. Verdienen vragen over aardverschuivingen meer aandacht dan vragen over geleidelijke veranderingen? Als er geen aardverschuiving was geweest, zou zich dan ook geen 'trage revolutie' hebben voorgedaan? De sociologie is de laatste jaren opgehouden het altijd andere actuele te bestuderen en ze is ontwikkelingen in Nederland gedurende de 20e eeuw gaan vaststellen (Wilterdink 1984; Dronkers en Ultee 1995). Die bleken bijna altijd geleidelijk te zijn. De nu opkomende geschiedwetenschap die zich bezighoudt met het naoorlogse Nederland, een terrein dat eens aan de sociologie werd overgelaten, lijkt evenwel evenementen belangrijker te vinden.

In de sociaal-economische sfeer laat Righart de snelle economische groei en de langzamere stijging in de levensstandaard zien. De wederopbouw was in 1952 voltooid, maar de aanhoudende woningnood is geen tabel waard.¹ Righart miskent dat de woningnood trouwen en een eigen huis tot doelen maakte die pas na lang wachten werden verwezenlijkt en dat de woningnood zo tot ongelijkheid en spanning tussen generaties leidde. Righarts schets van de sociaal-economische veranderingen omvat evenmin de Nederlandse vermogens- en inkomensverhoudingen (Ultee, Arts en Flap 1992: 57 en 67). Doordat de laatste ongelijkheden buiten beschouwing blijven, schijnt Righarts stelling dat de jaren zestig nooit voorbij gingen, sterker te staan dan ze doet.

De sociaal-culturele veranderingen vangt Righart (1995: 14, 267) onder Hoflands uitdrukking 'de dekolonisatie van de burger'. Dat is een mooie beeld, maar nog geen idee dat eenheid schept. Volgens Righart nam de verzuildheid, afgemeten aan het aantal levensbeschouwelijke organisaties, nog in de jaren vijftig toe. Vragen over verzuildheid gaan echter niet eenvoudig over verschijnselen in de sociaal-culturele sfeer, ze behoren tot meeromvattende vragen over cohesie en rationalisering. Zo rijst een reeks vragen op over vormen van verzuildheid. En dan blijkt dat kerkelijk gemengd huwen reeds in de jaren vijftig steeg en het verband tussen kerklidmaatschap en confessioneel stemmen al vanaf het eerste kiezersonderzoek uit 1946 daalde (Ultee, Arts en Flap 1992: 623 en 619).

Kennedy gebruikt minder getallen dan Righart bij het aanwijzen van veranderingen. Toch riekt zijn woordkeuze naar het kwantitatieve: 'Geen enkel land in West-Europa ... veranderde gedurende de jaren zestig meer dan Nederland' (1995: 10). Kennedy omzeilt de loos- en vruchteloosheid van veranderingsvragen door veranderingen op te sommen en dan als goed retoricus maar minder goed theoreticus over 'deze cultu-

rele transformatie' (1995: 11) te spreken. Gezien zijn waslijst gaat het Kennedy om de vraag hoe een land met veel priesterroepingen, volle kerken en hoge geboortecijfers werd tot een land met abortusklinieken, coffeeshops, euthanasieverenigingen, getrouwde priesters, homobars, pornowinkels, seksclubs en een vakbond voor dienstplichtigen.

Bovenstaande aanhaling uit het eerste hoofdstuk van Kennedy's boek betreft veranderingen in veel landen. Latere hoofdstukken dragen gegevens voor Nederland aan (blijkens de eindnoten las Kennedy alles wat los en vast zit over Nederland in de jaren zestig). Daarin vergelijkt Kennedy verder Nederland te hooi en te gras met andere landen (waarvoor eindnoten nagenoeg ontbreken). Het laatste hoofdstuk veronderstelt de situatie in de Verenigde Staten als bekend en bevat een uitgebreide vergelijking tussen Nederland en de Verenigde Staten. De sociologie ging de laatste jaren het hedendaagse Nederland vergelijken met zoveel mogelijk andere industrielanden (Ganzeboom, Luijckx and Treiman 1991; Ultee, Arts en Flap 1992). De geschiedwetenschap die zich met het naoorlogse Nederland bezig houdt, brengt breed aangezette vergelijkende veranderingsvragen ter sprake, maar beantwoordt ze zo onevenwichtig dat ze in feite niet zijn gesteld.

Kennedy komt niet met eigen vaste omschrijvingen voor de polen waartussen Nederland zich bewoog. Zijn vraag blijft daarmee hangen in het door de architect Nieuwenhuys in de jaren zestig geschetste en door Provo toen benutte beeld van een Nieuw Babylon en in het cliché van de Nederlandse tolerantie. Tevens blijkt hij hiermee te leunen tegen een sociologische stroming die betekenissen in de sociale werkelijkheid probeert op te sporen en het verleden geen geweld wil aandoen door het vreemde termen op te leggen. Dit beginsel helpt echter niet bij het oplossen van de moeilijkheid die rijst als Kennedy over meer en minder verandering spreekt. Een land verandert veel als het, bij de bestudering van zes zaken, elke keer van A naar B gaat. Een land verandert evenveel als het drie keer van A naar B gaat en drie keer van B naar A, en het verandert net zo sterk als het zes keer van B naar A gaat. Zijn zulke verschillen tussen even grote veranderingen onbelangrijk? Daarom is het jammer dat Kennedy de vraag van wat naar wat Nederland veranderde, niet meer kracht geeft door zelf termen te munten.

Kennedy wil dus vragen over sociaal-culturele veranderingen stellen. Die zijn evenwel ook anderszins niet bepaald eenduidig. Ze kunnen betrekking hebben op hetgeen de wetten van een land verbieden of toestaan, op wat mensen zeggen dat behoort of juist moet kunnen, en op wat mensen aan (eens) onbehoorlijks doen. Kennedy heeft het vooral over meer-mogen vragen. Dat die niet identiek zijn met meer-doen vragen, blijkt het duidelijkst uit het laatste hoofdstuk van Kennedy's boek: 'De Nederlanders protesteerden niet meer dan bewoners van andere landen, maar ze toonden wel een grotere verdraagzaamheid van politieke demonstraties' (209). Enkele meer-doen vragen worden afgehandeld in noten. Kennedy (1995: 280, eindnoot 195) zegt dat na de legalisatie van abortus het aantal abortussen gelijk bleef

(281, eindnoot 214) en dat het aantal verslaafden aan zwaar verdovende middelen niet boven het gemiddelde (?) steeg en lager bleef dan in de Verenigde Staten.

Het is Kennedy's goede recht geen dik boek te schrijven over meer-mogen én meer-doen vragen. Maar Kennedy (1995: 7) *zegt* een benadering voor te staan waarin 'perceptie' een even grote rol speelt als 'realiteit'. Dat wekt verwachtingen. De behoedzame gezagsdragers uit Kennedy's hypothesen geloofden echter dat verbieden het verbodene voor jongeren aantrekkelijker maakt en dat gedogen als gevolg heeft dat mensen op latere leeftijd de anders verboden handelingen minder uitvoeren. En deze gezagsdragers waren benieuwd naar de gevolgen van hun handelen. Anders hadden sociologen niet zoveel subsidieonderzoek verricht. Ook daarom verdienen meer-doen vragen meer aandacht.

Scherper geformuleerd. Hoe is het mogelijk dat de abortuswet in Nederland vrijer is dan elders en in Nederland toch minder abortussen worden gepleegd? Hoe is het mogelijk dat op de (overwegend) christelijke scholen in Nederland de seksuele voorlichting effectiever is dan op de (overwegend) openbare scholen in de Verenigde Staten? Zulke vragen vormen de hamvragen over wat ik *het Nederlandse experiment* noem. Provocerend (ik veroorloof me deze opmerking omdat Kennedy wel wat terug wil hebben van de speelsheid uit de jaren zestig): telt Nederland meer homofielen dan de Verenigde Staten en, zo ja, doet het dat omdat de rechtspositie van homofielen in Nederland sterker is dan in de Verenigde Staten? Nou, er zijn Amerikaanse homofielen die om redenen van verdraagzaamheid naar Nederland verhuisden. Of misschien maakt AIDS in de Verenigde Staten meer slachtoffers dan in Nederland omdat Nederland minder preuts is in de voorlichting over deze ziekte.

De vraag die de historische en sociologische literatuur in de jaren zestig drijft, is volgens mij vruchtbaar te verwoorden als die waarom de Nederlanders van hun overheid tegenwoordig al de dingen mogen doen die pausen nog steeds verbieden. Als het probleem zo wordt gesteld, worden namelijk veel heterogeen lijkende veranderingen op dezelfde noemer gebracht. Dat vergemakkelijkt hun beantwoording. Tevens wordt zo duidelijk dat sommige veranderingsvragen anders moeten worden opgevat. Hun beantwoording vereist bijzondere aandacht. Daarnaast doemen zo spannende vervolgvragen op. Waarom herzuilden de gereformeerden, de kerkelijke gezindten die het minst een hiërarchische organisatie kennen? Righart erkent dat Nederlands-hervormden al voor de jaren zestig sterk ontzuild waren.

De vragen van de contemporaine geschiedwetenschap blijven achter bij de sociologische. Maar misschien zijn historische verklaringen beter. Volgens menig buitenstaander kent de sociologie talloze theoretische stromingen. Die zouden niets van elkaar willen weten. Onder historici is het evenwel sport met een net afwijkende karakterisering van een weer anders afgegrensd tijdvak te komen. Ik heb zonet laten zien dat Kennedy en Righart meedoen aan dit spelletje. Welke verklaringen van de jaren zestig verwerpen Kennedy en Righart en met welke argumenten? Welke verklaringen aanvaarden ze en hoe sluitend zijn die? Zijn hun verklaringen te verenigen?

3 Verworpen verklaringen

Kennedy doet bepaalde theorieën met een breed gebaar af. Hij heeft 'afstand genomen van sociologische interpretaties van de jaren zestig die in de Nederlandse literatuur over deze periode vooral naar voren komen'. Welke dat zijn is niet zo duidelijk. Kennedy lijkt te onderscheiden tussen structuren en culturen en verwerpt de these dat mensen in structuren gevangen zitten. Die these maakte in de jaren zestig opgang en stamt uit neomarxistische hoek.

Kennedy (1995: 7) zegt zich te richten op een culturele benadering waarin perceptie *een even grote* rol speelt als realiteit. Hij meent dat de Nederlandse politieke retoriek van de jaren zestig opvallend vaak termen als vernieuwing en progressiviteit gebruikt. In Kennedy's boek (1995: 15) is het uit die woorden blijken geloof van gezagsdragers in de onverbiddelijke komst van veranderingen van 'cruciaal belang' om te begrijpen hoe Nederland zoveel meer veranderde dan andere West-Europese landen en de Verenigde Staten. Gezien die hypothese gaat Kennedy's boek *in hoofdzaak* over 'de culturele factor'. En met die these steunt Kennedy opvallend genoeg op de interpretatieve sociologie van Weber. Webers hypothesen over wereldbeelden maakten trouwens opgang in de sociologie van de jaren zestig (Bellah 1964).

In zijn artikel vertolkt Kennedy de 'new cultural history'. Dat doet hij door de macht van het woord aan te prijzen: 'the fabric of society is ideologically manufactured through language'. Deze these *gaat verder* dan die uit zijn boek. Uit een veelheid van culturele factoren wordt nu immers de taal gekozen. Structuren houden mensen gevangen, de taal maakt een dier tot de mens en geeft de mens de macht om over de natuur te heersen.

Maar worden de draden die de leden van een samenleving verbinden, gesponnen uit de woorden van gezagsdragers? Gebeurde dat in het Nederland van de jaren zestig waar politici, gezien de grondwet van Nederland, naar de gunst van de kiezers moeten dingen? Die wedijver² leidde tot overdrijving van verschillen, meer beloven dan kan worden verwezenlijkt, en om de hete brij heendraaien. Righart heeft duidelijk gemaakt dat de Nederlandse politici eind jaren zestig op hun kop kregen. Dat kwam door de onmacht van hun woorden.

Kennedy geeft overigens verderop in zijn artikel toe dat de hypothese volgens welke het woord machtig is, niet met zijn bevindingen strookt. Een ruiterlijke erkenning van een weerlegging is het niet: 'One of the main underlying themes' van Kennedy's boek zou zijn dat in Nederland in de jaren zestig elites wel termen hebben gemunt, maar hun macht daardoor niet toenam en zij juist slachtoffer van hun eigen woorden werden. Hier wordt met gladder tong gesproken: een onderliggend thema dat belangrijk is, terwijl er ook nog andere belangrijke onderliggende thema's zijn?

Zowel Kennedy als Righart hebben het niet begrepen op Ingleharts verklaring van de politieke veranderingen in de Westerse wereld sinds de jaren zestig. Volgens die

verklaring begonnen toen de mensen uit te sterven die de verwoestingen van de Tweede Wereldoorlog hadden meegemaakt, en ging het kiezerscorps steeds meer bestaan uit mensen die met de naoorlogse welvaart waren opgegroeid. Door deze stille revolutie kwam in de politiek de nadruk steeds minder op verhoging van welvaart te liggen en steeds meer op welzijn, en vooral op leefbaarheid, vrijheid en zelfontplooiing.

Jammer genoeg gaan Kennedy en Righart voorbij aan een voor de hand liggend bezwaar tegen de toepassing van deze theorie op Nederland. Wellicht achtten Duitsers in de jaren vijftig welvaart belangrijker dan vrijheid. Ze hadden in de jaren dertig op de nationaal-socialisten gestemd. Die partij beloofde hen werk, ontnam hen vrijheid en bezorgde hen verwoeste steden. Maar vonden Nederlanders, die de Duitse bezetting hadden meegemaakt, na de oorlog welvaart belangrijker dan vrijheid? Volgens mij namen de oudere generaties, omdat ze zich weer vrij voelden, het op de koop toe dat de hoge economische groei met een tragere stijging in de levensstandaard gepaard ging.

En om welke vrijheid ging het de mensen die na de Tweede Wereldoorlog waren geboren? Ze vonden zelfstandig wonen voor jongeren geen gunst maar een recht en ze wilden flink wat pop op de radio horen. Kennedy noch Righart betrekken de woningnood in hun verklaringen. Righart is zo lyrisch over popmuziek, dat hij niet bemerkt dat tot in het midden van de jaren zestig de enige twee Nederlandse radiozenders, Hilversum I en II, tezamen per week nog geen twee uur popmuziek uitzonden.³ Hilversum III kwam in de ether toen Caroline, London, Noordzee en Veronica uit de lucht moesten. Dat waren zendschepen die buiten de territoriale wateren van Nederland en Engeland lagen, onafgebroken popmuziek draaiden en een doorn in het oog van de zuilen en de BBC waren.⁴ De jongere generaties waren in Nederland in de jaren zestig meer materialistisch dan Ingleharts verklaring staande houdt en de oudere generaties minder materialistisch.

Kennedy en Righart verwerpen ook Beckers hypothese van een stille generatie en een protestgeneratie. Dat gebeurt dus eveneens ten onrechte. Er was voor jongeren genoeg om tegen te protesteren, ook voor jongeren die niet na de maar tijdens de oorlog waren geboren. De onvrede met de omroeppolitiek en het woningbouwbeleid was onder jongeren – zo stel ik – bepaald groot. Door de hoge kiesgerechtigde leeftijd (23 jaar) sijpelde ze echter niet zo snel door. De betrekkelijk geringe afkeer onder ouderen van protestgedrag is te herleiden tot steun voor kraakacties wegens de aanhoudende woningnood. De bevinding dat jaren-zestig ouderen sympathiseerden met protesterende jongeren, ontkracht het idee van een protestgeneratie niet. De ouderen van de jaren zestig waren de jongeren van destijds. Zij hadden hun politici geloofd toen die na de oorlog beloofden dat de woningnood binnen enkele jaren voorbij zou zijn. Voor jonge generaties was het, toen ze voor het eerst gingen stemmen, moeilijker politici te vertrouwen. Hun ouders geloofden om gelijke redenen de latere beloftes ook niet meer. Is het ongerijmd dat in de jaren zestig ouders met kin-

deren rond de 20 jaar tegen partijen stemden die jarenlang weinig aan de woningnood deden? Eenzelfde betoog is mogelijk over de omroepkwestie. In Righarts register vond ik de KRO, VARA en VPRO. Televisier ontbrak. En waarom was het aantal AVRO-leden groter dan de verdeling van de bevolking naar kerkelijke gezindte doet vermoeden? In hoeverre waren de mensen die in 1967 op de Boerenpartij stemden, mensen die vaak op Veronica afstemden omdat ze na zoveel jaar genoeg hadden van kraaiende hanen en dagsluitende dominees?

4 De verklaringen van Righart en Kennedy verenigd

Righarts eigen stelling luidt dat het epicentrum van de jaren zestig wordt gevormd door de snelle verbetering in de materiële omstandigheden van oudere en jongere generaties. Gezien mijn kritiek op Inglehart, staat deze hypothese sterker dan Righart aannemelijk maakt. Radioprogramma's en woningen waren in Nederland goederen die niet door de vrije markt, maar door de overheid werden voortgebracht. De welvaart vastgesteld als het verbruik van marktgoederen nam toe. Maar vooral onder jongeren bleef de stijging van de welvaart afgemeten aan door de overheid voortgebrachte goederen achter. Hier komt bij dat de Nederlandse staat sinds de Noodwet Oudersdomsvoorziening uit 1947 een goed voortbracht waardoor ouderen onafhankelijk werden van de bedeling van kerkelijke instellingen.

Kennedy's interpretatie van de jaren zestig spreekt een andere taal dan Righarts verklaring van die tijd. Righart voert vooral sociaal-economische (structurele, technologische) oorzaken aan, Kennedy culturele (mentale, ideologische). Die factoren zijn in de sociologie met elkaar verbonden in een benadering die bekend staat als het technologisch-ideologisch evolutionisme (Lenski 1966; Lenski, Nolan and Lenski 1995; Ultee, Arts en Flap 1992). Eén hypothese van deze theorie luidt dat met de voortschrijdende technologie de voorstellingen die mensen koesteren over God en goden, de wereld, de staat en de mens, meer activistisch (minder passivistisch) van aard worden: God schiep eens de wereld en straft nog altijd, de mens kan de natuur aan zich onderwerpen, de staat kan het samenleven vorm geven, de mens heeft het lot in eigen hand. Ik vind het dan ook jammer dat Kennedy uitgebreid betoogt dat jarenzestig politici als De Jong veronderstelden dat veranderingen onvermijdelijk zijn (een wereldbeeld in het midden van de twee genoemde polen), maar in het laatste hoofdstuk weinig zegt over Den Uyls idee uit de jaren zeventig dat de samenleving maakbaar is en nog minder over het Bolkesteinse idee dat mensen 'het heft in handen' kunnen nemen. Kennedy's these over het geloof van de Nederlandse gezagsdragers in de jaren zestig past meer in bestaande sociologische benaderingen dan haar auteur denkt.

Een andere hypothese van het technologisch-ideologisch evolutionisme luidt dat pas op een hoog technologisch peil ideologieën kansen krijgen om te worden verwezenlijkt. Nederland kon pas een verzorgingsstaat worden nadat het een hoog ont-

wikkelde industriële samenleving werd. In de verklaringen van Kennedy en Righart mis ik een technologische voorwaarde voor het uitvoeren van handelingen die eens werden afgekeurd en voor de verspreiding van de idee van tolerantie. Beide auteurs vermelden de uitvinding van de pil en Righart heeft het over de verspreiding van de transistorradio. De aardgasbel onder Slochteren schittert door afwezigheid. Waren de gevolgen daarvan te verwaarlozen? Volgens Kennedy bogen Nederlandse gezagsdragers mee. Maar politieke maatregelen kosten geld en waar kwam dat vandaan? Nederland werd in de jaren zestig plots door de toepassing van technieken waarmee tot op grote diepte kon worden geboord, van een land met weinig tot een land met bijzonder veel delfstoffen. Onder Cals-Vondeling kwam een nieuwe mijnwet tot stand en bedong de Nederlandse staat bij Shell en Esso voor de winning van aardgas flinke bedragen. In de jaren zeventig bestond 10% van de inkomsten van de Nederlandse staat uit aardgasbaten. Nederlandse politici, ook zuinige christelijke, konden aldus gemakkelijker geld uitgeven dan politici uit andere industrielanden. Er kwam geld voor luxeproblemen en de zachte sector groeide. Gebruik van verdovende middelen moet niet worden verboden, hun gebruikers moeten worden begeleid. De pil hoort in het ziekenfondspakket, het COC krijgt koninklijke goedkeuring (lees: mag subsidie ontvangen), de BKR kwam. En er werden hat-eenheden gebouwd.

Dan is daar de vraag naar de verhouding tussen de invloed van technologieën en ideologieën. Kennedy komt het dichtst bij een antwoord. Nederland en de Verenigde Staten hebben een vergelijkbaar niveau van technologische ontwikkeling, maar de veranderingen gingen in Nederland verder dan in de Verenigde Staten. Hoe ver gingen de veranderingen in de Verenigde Staten? Is het verschil tussen de Verenigde Staten begin jaren vijftig en eind jaren tachtig even groot, groter of kleiner dan dat tussen Nederland en de Verenigde Staten eind jaren tachtig? Omdat Kennedy zijn vergelijkende verklaringsvraag onevenwichtig beantwoordt, overtuigt zijn pleidooi voor een culturele benadering niet. Kennedy zegt in zijn artikel: '*New Babylon* does not *contest* (cursief van mij) that long-term social processes ... contributed to the great changes throughout the West during the 1960s'. Sociologische onderzoekers lezen graag boeken waarin hypothesen worden *getest*.

Al met al is het moeilijk te zeggen dat de verklaringen van de contemporaine geschiedwetenschap dieper graven of verder reiken dan die van de sociologie. Hieraan moet worden toegevoegd dat sociologen het onderling oneens zijn én dat de sociologie niet eenvoudig een streven naar afwijkende interpretaties kent, maar een streven naar meer bevredigende verklaringen.

5 Onderzoek

Righart haalt tweemaal (p. 46, eindnoot 33 afgedrukt op p. 273, en p. 71) de bevinding aan het percentage katholieken dat op de KVP stemde tussen 1948 en 1963 van 90 naar 85 daalde. De eerste keer lijkt die daling als klein te worden afgedaan, de

tweede keer is ze een teken van beweeglijkheid tijdens ogenschijnlijke rust. Ik was benieuwd naar de bron van deze cijfers, want ik wist niet dat in 1948 kiezersonderzoek was gedaan. De studie van de historicus Verkuil (1992: 58) waarnaar Righart verwees, plukte de cijfers uit de lucht. Later schoot me te binnen dat de percentages benaderingen konden zijn en wellicht waren verkregen door het aantal KVP-stemmen te delen door het aantal volwassen katholieken volgens de volkstelling. Kruijt en Goddijn (1961: 248) gingen zo te werk gingen. Volgens hun cijfers daalde dit percentage van 92 in 1948 naar 84 in 1959. Dit maakt geen goed indruk over de wijze waarop contemporaine historici tot cijfers komen en ermee omgaan. Righart (1995: 129) hield geen interviews met inmiddels volwassen jongeren uit de jaren vijftig. De reconstructie van hun denkwereld zou door vertekening van herinneringen en de individualiteit van ervaringen 'tamelijk moeilijk en misschien zelfs wel onuitvoerbaar' zijn. Is dat een argument om het niet te proberen? Historici die zich bezig houden met Nederland in de 17e eeuw studeren eerst paleografie, dan transcriberen ze een aantal teksten, en zetten die vervolgens om in hedendaagse Nederlands. Tenslotte gebruiken ze het resultaat om hun hypothesen te toetsen. Gemakkelijk lijkt me dat niet, en daarom bewonder ik historici van de 17e eeuw zo. Een contemporain historicus schrikt voor minder terug.

Righart nam de *Muziek Express* door, evenals *Hitweek* en *Aloha*. Hoe leerzaam is die keuze? Righart (1995: 247) verwijst naar de talloze ingezonden brieven in *Hitweek* tegen de *Telegraaf* kort nadat mariniers uit Den Helder de hal van het Centraal Station te Amsterdam van langharig tuig hadden gezuiverd. Die brievenpagina's poogden de talrijke brieven in de *Telegraaf* ongedaan te maken waarin het Nederlandse volk zijn steun betuigde aan de heldhaftige Hollandse jongens. Dat laatste zegt Righart, die het pikante detail niet schuwt, echter niet uitdrukkelijk. Als Righart de *Telegraaf* op dit punt had teruggelezen, zou hij de zin van wat hij in *Hitweek* las beter hebben begrepen. Ik zeg dit niet om de schrijver van een dik boek nog meer werk te bezorgen. Volgens mij wordt een tijd beter begrepen als teksten van de uiteindelijke winnaars systematisch worden vergeleken met teksten van aloude gevestigden. Het draaien van pop op de zuilen is in kaart te brengen door het aantal uren voor die muziek in een wekelijkse omroepgids te tellen, uit te drukken als percentage van het aantal uren dat ze in de lucht waren en de veranderingen in een tabel te zetten. Die aanwijzing is gemakkelijk te verkrijgen. Ze betreft geen bijkomstigheid maar de kern van een belangrijke kwestie.

Kennedy trekt de vergelijking tussen Nederland en de Verenigde Staten duidelijk in zijn artikel dan in zijn boek. De laatste zin van zijn artikel spreekt over 'the thesis' van *Nieuw Babylon*. Die zegt wat 'made the politics of modernity in the Netherlands more potent than it ever became in the United States'. Hoe leerzaam is echter een onderzoeksopzet waarbij het land met de meeste verandering wordt vergeleken met het land waar veranderingen kleiner waren en veel werd teruggedraaid? Volgens mij is het beter twee gevallen te kiezen die sterk op de (vermeende) belangrijkste verkla-

ringsfactor verschillen dan twee die veel uiteenlopen wat betreft het te verklaren verschijnsel. In het laatste geval stelt men vast dat de meeste heroïnegebruikers met hasj begonnen, in het eerste geval dat het aantal hasjrokers dat op heroïne overging klein was. De overgrote meerderheid van de heroïnegebruikers dronk moedermelk. Die wijsheid uit de *flowerpower*-tijd staat nu minder speels in leerboeken over de methodologie van het sociologisch onderzoek (Swanborn 1996). Kennedy's 'new cultural history' is toe een vernieuwing van de onderzoeksmethoden.

Noten

1. Righart (1995: 144) zet een betoog op over de eind jaren vijftig opgang makende gedachte van de maatschappelijk verwilderde jonge mens, zegt in een bijzin dat de woningnood in de jaren vijftig volksvijand nummer één was, en in de bijbehorende hoofdzin dat volgens de socioloog Saal de woningnood tot een onverantwoord lang uitstellen van het huwelijk leidde. Kennedy (1995: 254) meent dat de woningnood het meest urgent structurele probleem in Nederland in de jaren zestig vormde, dat ondanks massale woningbouw nooit was verlicht. Dat doet hij in een eindnoot bij een zin (Kennedy 1995: 121) waarin staat dat Nederland, in tegenstelling tot de Verenigde Staten, Frankrijk en West-Duitsland, geen aanwijsbare sociale, politieke of economische crisis kende.

2. Gombrich (1974) betoogt dat wedijver tot inflatie in bouwkunst, mode, schilderkunst en taal leidt.

3. Righart (1995: 163) zegt: 'Toch werd rock 'n' roll in Nederland relatief laat geaccepteerd. Pas in 1959 startte de Vara het programma "Tijd voor Teenagers" (...) In hetzelfde jaar kreeg (...) De Avro een muzikaal jongerenprogramma onder de titel "Tussen 10+ en 20-". De hypothese dat jongeren een zender willen die onafgebroken pop draait, duikt hier niet op.

4. Kennedy (1995: 257, eindnoot 65) merkt op dat de Nederlandse overheid besloot 'de piratenzenders te legaliseren'. Hij redeneert hier vanuit rechtspersonen die in hun bestaan werden bedreigd, merkwaardig genoeg niet vanuit de 'perceptie' van luisteraars. Voor hen daalde het aantal uren dat naar popmuziek kon worden geluisterd en voor hen werd de keuze minder. Kennedy vergeet deze eindnoot in zijn boek als hij in zijn artikel zegt dat 'adherence to rock music is too diffuse a taste to define a protest generation all by itself'. In Nederland bemoeilijkten de zuilen luisteren naar pop.

Geraadpleegde literatuur

- Bellah, R. (1964) Religious evolution. In: *American Sociological Review* 29: 258-374.
- Dronkers, J. en W. Ultee (red.) (1995) *Verschuivende ongelijkheid in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Ganzeboom, H.B.G., R. Luijkx and D. Treiman. International class mobility in comparative perspective. In: *Research on Stratification and Mobility* 9: 3-79.
- Gombrich, E.H. (1979) The logic of vanity fair. In: E.H. Gombrich, *Ideals and Idols*. Oxford: Phaidon, p. 60-92.
- Kennedy, J.C. (1995) *Nieuw Babylon in aanbouw: Nederland in de jaren zestig*. Amsterdam: Boom.
- Kruijt, J.P. (1957) Levensbeschouwing en groepssolidariteit in Nederland. In: *Sociologisch Jaarboek* 11: 29-72.

- Kruijt, J.O. en W. Goddijn (1961) Verzuiling en ontzuiling als sociologisch proces. In: A.N.J den Hollander, E.W. Hofstee, J.A.A. van Doorn en E.V.W. Vercruijssse (red), *Drift en koers: Een halve eeuw sociale verandering in Nederland*. Assen: Van Gorcum, p. 227-263.
- Lenski, G. (1966) *Power and privilege*. New York: McGraw-Hill.
- Lenski, G. P. Nolan and J. Lenski (1995) *Human Societies. Seventh edition*. New York: McGraw-Hill.
- Righart, H. (1995) *De eindeloze jaren zestig: Geschiedenis van een generatieconflict*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Swanborn, P.G. *Case-study's: Wat, wanneer en hoe?* Amsterdam: Boom.
- Ultee, W., W. Arts en H. Flap (1992) *Sociologie: Vragen, uitspraken, bevindingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Verkuil, D. *Een positieve grondhouding*. 's-Gravenhage: Sdu.
- Wilterdink, N. (1984) *Vermogensverhoudingen in Nederland: Ontwikkelingen sinds de negentiende eeuw*. Amsterdam: Arbeiderspers.